

Mennesket og naturen

Essays om natursyn og naturbrug

Redigeret af
Thomas Møller Kristensen
og Svend Erik Larsen

Odense Universitetsforlag 1995

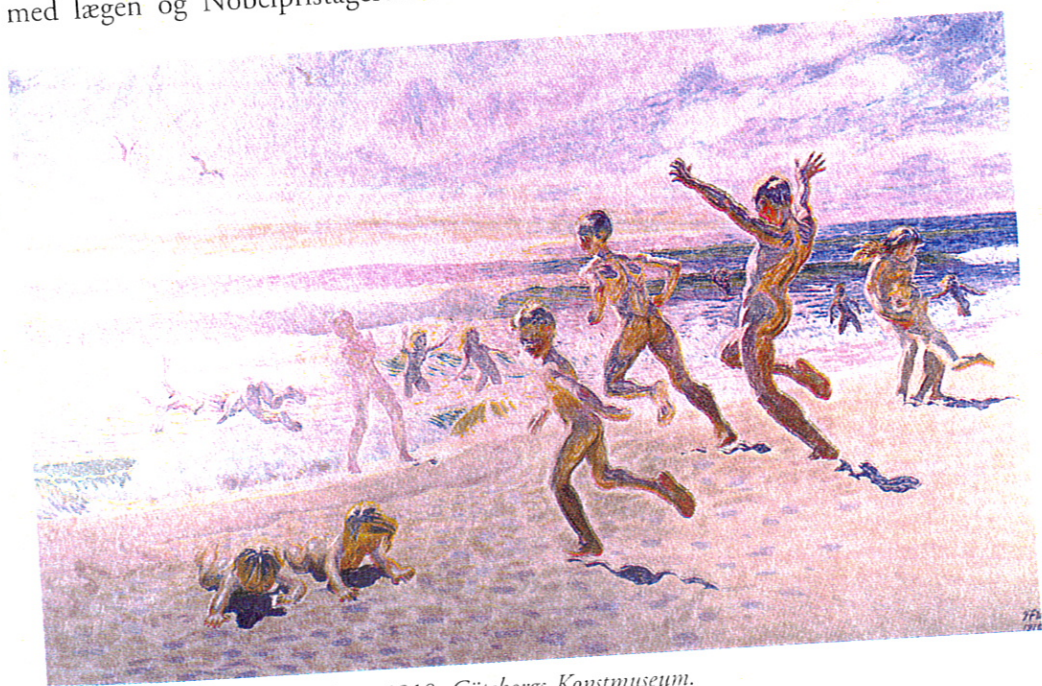
Børns urbane landskaber

En iscenesættelse af kroppen og legen i det 20. århundrede

Ning de Coninck-Smith

I oktober 1910 bød maleren J.F. Willumsen det kræsne københavnerpublikum indenfor i sin villa på Strandagervej i Hellerup. Anledningen var afsløringen af maleriet *Sol og Ungdom*.

Forud var gået otte års minutløse studier af menneskekroppe og badende børn så forskellige steder som på det historiske museum i Pompei, ved Amalfibugten og Bretagnes kyster og på Skagen. Willumsen var rejst fra de døde til de levendes rige og fra sted til sted for med fotografisk præcision at indfange kropsstillinger, lys og brænding (Willumsens). Men billedet var andet og mere end det. Det var for det første kunst med naturvidenskabens idealer om objektivitet som forbillede. For det andet var Willumsens maleri farvet af den lys- og kropssdyrkelse, der fulgte med lægen og Nobelpristageren Niels Finsens opdagelse af lysets sygdomsbe-

J.F. Willumsen: Sol og Ungdom, 1910. Göteborgs Konstmuseum.

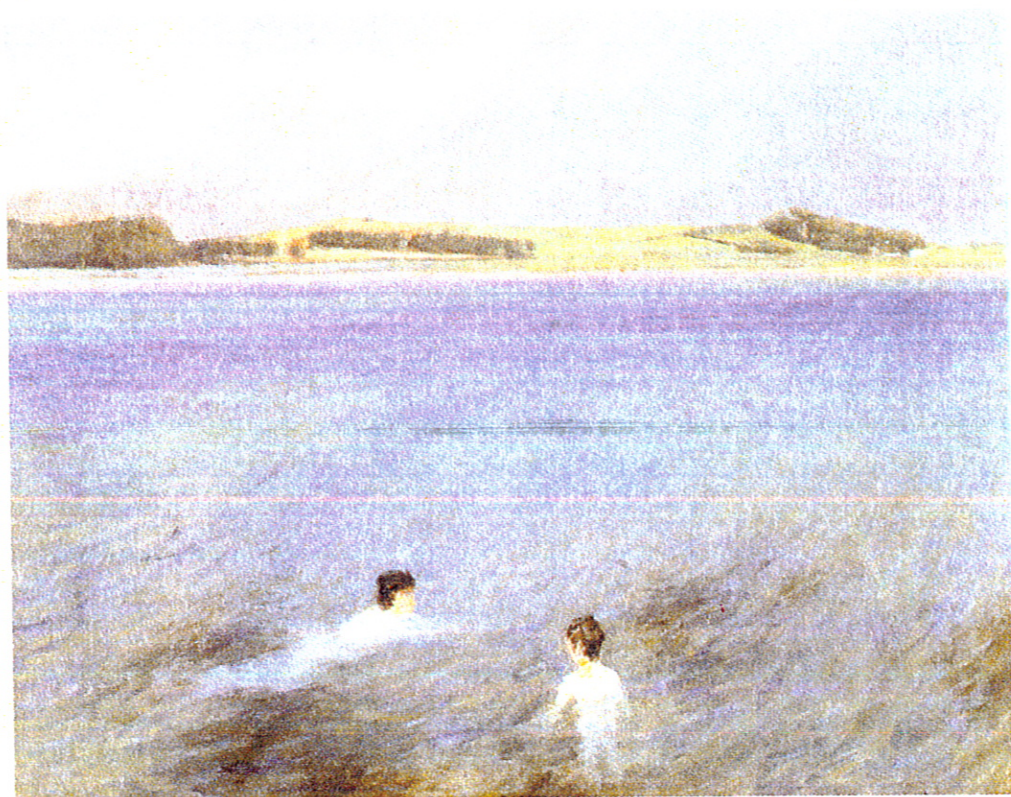

P.S. Krøyer: Sommerdag ved Skagen Sønderstrand, 1910. Den Hirschsprungske samling.

kæmpende egenskaber. Og endelig var det kunst, der kunne underbygge tidens ideelle syn på barndommen, som én lang sommerferie. Efter et bad i lys og hav kom barnets natur til sin ret.

Willumsens maleri fik ikke en ubetinget positiv modtagelse. Kritikkerne fandt, at der var for meget krop og for meget sanselighed. Det stødte kort sagt an mod den måde, malerkunsten hidtil havde skildret barnet. Men det var ikke nyt at male badende nøgne børn, det havde de impressionistiske Skagens- og Fynsmalere gjort i de forudgående ca. 25 år (P.S. Krøyer, Zahle, Peter Hansen, Rasmussen 1992 og Eilertsen). Blot på en anden måde. Børnene er med til at skabe stemning på Skagens Sønderstrand i P.S. Krøyers streg fra 1884. Eller de vugger som fugle på havet hos Johannes Larsen i 1889.

Willumsens børn derimod kaster sig i bølgerne og bemægtiger sig naturen. Det er et orgie i sansninger, selv de mindste griber begærligt ned i sandet og lader det løbe mellem fingrene. Hvor naturen hos de ældre malere i første række var et lægemiddel direkte for sjælen, er den hos Willumsen først og fremmest et lægemiddel for kroppen og kun herigennem for sjælen. Det var således næppe tilfældigt, at det var en dreng fra Amalfi, der beherskede et særlig vanskeligt

Johannes Larsen: *Badende drenge*, 1889. Den Hirschsprungske Samling.

baglæns hovedspring, som satte Willumsen igang – ifølge hans egen erindring. Hos hans forgængere er der plads til forsigtighed, tøven og usikkerhed over for havet og dets dybder. Vandet er koldt og skuldrene er helt oppe om ørerne på drengen i forgrunden af Krøyers billede *Badende Drenge* fra 1892. Det er godt at have storebror ved hånden, som i Krøyers maleri *Vent paa os* fra 1892 og måske allerbedst at holde sig på det tørre med al tøjet på, i hvert fald når man er pige i Krøyers store maleri *Sommerdag ved Skagen Sønderstrand* fra 1884.

Det var altså ikke nøgenheden som sådan, der forargede hos Willumsen. Det var måden, han malede de nøgne børnekroppe på, og det skyggede i samtiden for, at de impressionistiske landskabsmalere selv havde brudt med endnu ældre forestillinger om, hvordan børn skulle skildres. De havde nemlig taget tøjet af dem, hvor deres forgængere havde ladet dem beholde tøjet på, og slet ikke overvejede at placere børnene ude i det våde element. Et sådant eksempel er Christen Købke, der i 1834 malede tre gadedrenge og en enlig letmatros på broen ind til Kastellet i København (Schwartz).

Drengene er fascinerede af vandet men holdt på forsvarlig afstand af det.

P.S. Krøyer: *Badende drenge. Solskin. Skagen, 1892. Den Hirschsprungske Samling.*

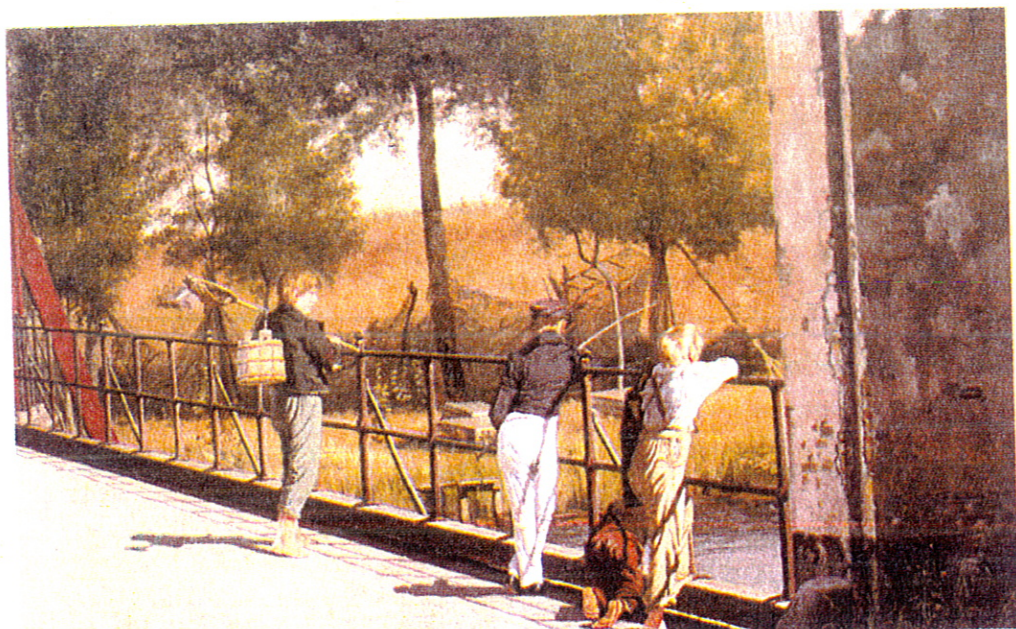
Drengene er som sunket i sig selv, og indadvendtheden understreges af de bortvendte kroppe. Tidsfordriv og stemningsmaleri smelter sammen med lyden af summende fluer på en varm sommerdag. Men man aner, at stilheden måske brydes af den lille drengs ubændige nysgerrighed og dens mulige katastrofale følger. I Købkes billede genfinder vi borgerskabets bestræbelser på at skabe orden i byens kaos og holde børnene væk fra byens vandløb. Børns leg hørte hverken hjemme i havnen, i kanalerne eller i springvandene, ligesom børns leg i gadens rendesten heller ikke var velset. Allerede i 1791 udsendte Københavns bystyre det første forbud imod »den forargelige Svømmen« i havnen og kanalerne, og det blev gentaget mange gange siden, før det i 1869 blev indarbejdet i byens første politivedtægt. Den urbane moral satte sit umiskendelige præg på malerkunstens skildringer af byens børn både på Købkes tid og senere. De sjippende, legende eller skøjtende børn har altid tøj på, og de er yderst sjældent i direkte kontakt med naturen. Naturen rammer pigernes leg ind på Peter Hansen billede af de *Legende*

P.S. Krøyer: »Vent paa os«, 1892. Skagens Museum.

Børn på Christianshavns Vold fra ca. 1896, og vandet er frosset til is på hans store maleri *Paa Isen bagved Byen* fra 1901.

Men ligesom hos Købke er naturen ikke entydigt god for børn. For nok er vandet frossent, men ikke lige meget alle steder, hvad en våge i billedets højre side vidner om. I Willumsens bestræbelser på at vise, at naturen var barndommens rette element, blev naturens farer nedtonet. Der blæser en frisk vind – fra land måske? – uden at det generer maleriets livsglade børn. Vandskræk er et overstået kapitel. Det er snarere børnene, som er til fare for sig selv, end naturen, der er til fare for børnene. Hovedspring på lavt vand og tilmed baglæns har alle dage måttet frarådes.

Christen Købke: Fra Kastellet, 1834 (udsnit). Nationalmuseet, Oslo.

By og barndom – hinandens modsætninger?

Børn har altid leget og lært, men i løbet af 1800-tallet fik legen en anden betydning i voksnes tænkning om barnet. Biologi, lægevidenskab, filosofi og pædagogik flød sammen i en ny opfattelse af legens centrale betydning for menneskets udvikling. Hvor voksne tidligere havde forbudt børn at lege for at undgå, at de fristede djævelen, blev det legende barn nu gradvis ét med barnets natur. Legen blev taget i pædagogikkens tjeneste, for i et moderne samfund i hastig forandring var nedarvet viden et overstået stade. Det moderne menneske skulle lære selv at lære, og derfor satte det nye århundredes pædagoger selvvirksomheden og legen i højsædet. Det legende barn var det normale barn men også et ideelt barn i en tid, hvor børnearbejdet langt fra var afskaffet, og hvor skolen mildt sagt ikke var nogen leg. Det var også i løbet af 1800-tallet, at den forestilling spirede frem, at den bedste leg legedes i naturlig(nend)e omgivelser. Kilderne hertil er mange, fra oplysningstidens naturalisme over romantikkens sentimentaliserede barne billeder til lægevidenskabens optagethed af lyset og luftens helbredende egenskaber. Med den tidlige – darwinistisk funderede – børnepsykologi skabtes videnskabeligt belæg for, at barnet – ligesom kvinden – stod dyrene nærmere end den fuldt udvoksede mand. Børn var primitive, oprindelige og naturlige og trivedes derfor bedst i naturlige omgivelser, der endnu ikke var fordærvet af bylivets dekadence og

Peter Hansen: *Legende børn på Christianshavns Vold, ca. 1896. Faaborg Museum.*

usundhed. Århundredeskiftets voksne var således fascinerede af barnekroppen og af legen, fordi den ekkoede menneskeracens ophav. Særligt børn i løb og spring tiltrak sig opmærksomhed. Det var træk fra menneskehedens ældste tid, som voksne var vokset fra med alderen. Interessen for menneskeracens historie forklarer også, hvorfor pigerne med Fritz Sybergs billede *Børnene bader* fra 1908 holdt deres indtog i denne særlige genre af landskabsmaleriet.

Ligesom de tidlige børnepsykologer havde brugt deres egne børn som studieobjekter, gjorde malerne det også. Fritz Syberg malede og tegnede sit eget afkom, ikke kun mens de var børn, men også som unge. Datteren Besse i forgrunden af maleriet *Børnene bader* er eksempelvis skildret som en anden stenalderkvinde på muslingejagt. Det stemte med vennen Johannes V. Jensens oplevelse af familien Sybergs sommerliv på stranden ved Fynshoved: »... som en Stenalderfamilie, i to transportable Kasser, ikke større end Badehuse, de og en Rudel hvidhovede Børn, som kom op fra Vandet til Maaltiderne og forsvandt i den sommerblaa Fjord igen...« (Uttenreiter, 101). Og maleren Jens Birkemose omgav sig om sommeren med nøgne badende drenge fra nabolaget. For hverken Syberg eller Birkemose var

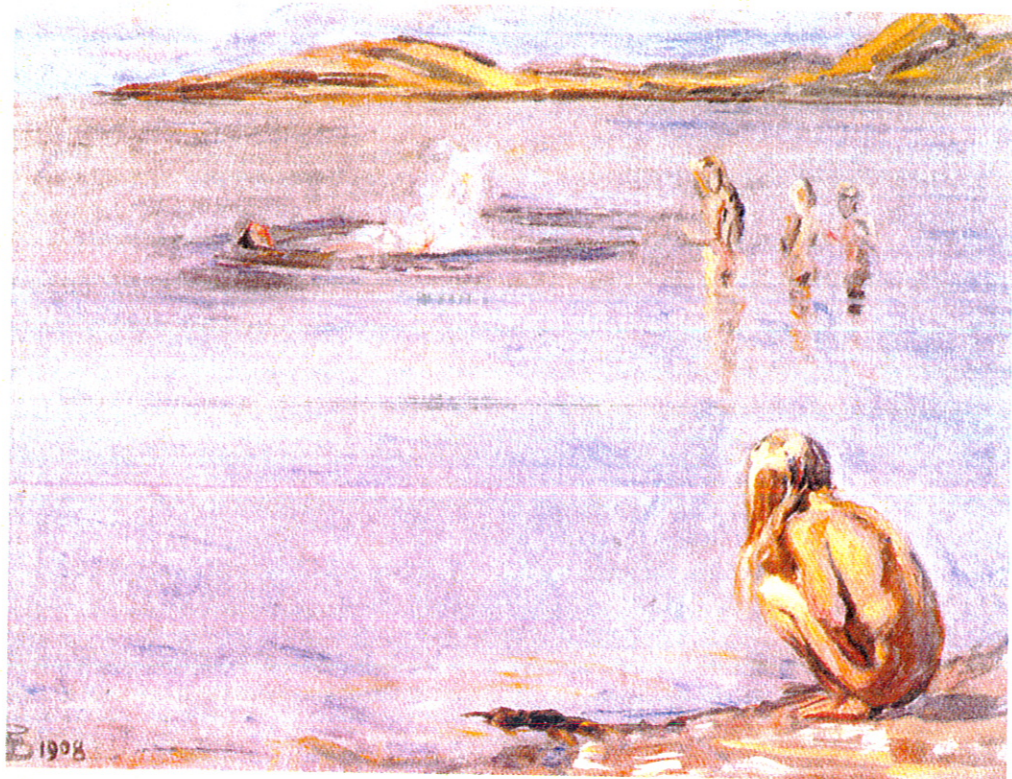

Peter Hansen: På isen bag byen, 1901. Statens Museum for Kunst.

brugen af nøgne børn som modeller problemløst. Syberg frygtede, at hans billeder stødte de potentielle kunder fra sig, og i Fåborg troppede menighedsrådet op hos Jens Birkholm og bad ham om at ophøre med at male nøgne drenge (Madsen, 166).

Børns badekultur

Stemningsmaleri og virkelighed flimrer i sollys og dis, og i horisonten fortoner sig noget, man kunne kalde børns badekultur med rødder langt tilbage i tid. I sin bog om havets og kystens historie behandler den franske mentalitetshistoriker Alain Corbin blandt andet kystmaleriet som genre (Corbin, 100–101 og 205–206). Det er en lang historie, hvor 1700-tallets nordeuropæiske kurbade forbindes med en folkelig badetradition i Sydeuropa. Den mødte nordeuropæerne, da det kom på mode at drage på dannelsesrejse til Italien i anden halvdel af 1700-tallet. I denne folkelige badekultur spillede drengene en særlig rolle, de boltrede sig som delfiner i havet dagen lang, og kunstmalere fascineret af motivet – som Willumsen 150 år senere – betalte dem for at blive ved. I barnets møde med havet mødtes i romantikken den voksnes længsel efter barndommen med det, som var før; moderskødet og den store livmoder. Ligesom grotten og den øde ø også blev et af

Fritz Syberg: *Bornene bader*, 1908. Faaborg Museum.

1800-tallets yndede motiver. Som i hjemmet kunne den borgerlige mand her finde en fredfyldt oase i en turbulent – og ikke mindst usund – verden. Det hele er med på Krøyers maleri af *Stranden ved Amalfi* fra 1890. I forgrunden de badende drenge, i baggrunden grotten og skibet for fulde sejl klar til at lette anker.

Det er en vigtig pointe hos Corbin, at badebillederne og badelivet kommer på mode i et dialektisk modspil til synet på byen. Byen var usund og befængt af smitte både i overført og i bogstaveligste forstand. Tidens smittelære var miasmatiske, dvs. byggede på troen på, at luftformige smitekilder, miasmer, trivedes i dårlig og beklumret luft. Derfor oplevedes jorden ved kysten som værende af en ganske anden kvalitet end i byen. Jorden var jomfruelig og smittefri. Eksempelvis var Esbjerg i distriktslæge Bangs øjne i slutningen af 1880'erne et sted, »hvor Syndfloden har vasket Jorden ren«. Hvilket efter hans mening kunne forklare, hvorfor der var så få kroniske sygdomme blandt byens indbyggere (Medicinalberetning for Esbjerg Lægedistrikt 1888. Rigsarkivet, Sundhedskollegiet).

Alain Corbin har blikket rettet imod kysterne og havet og overser dermed, at også byen har sin andel i badningens historie. Den urbane badekultur er historisk

P.S. Krøyer: Amalfi Strand. Badende Drenge, 1890. Den Hirschsprungske Samling.

blevet holdt i hævd af drenge. Det er et tilbagevendende tema i mange erindringer. F.eks. skriver Gregers Frerslev om sin barndom i København i 1920'erne:

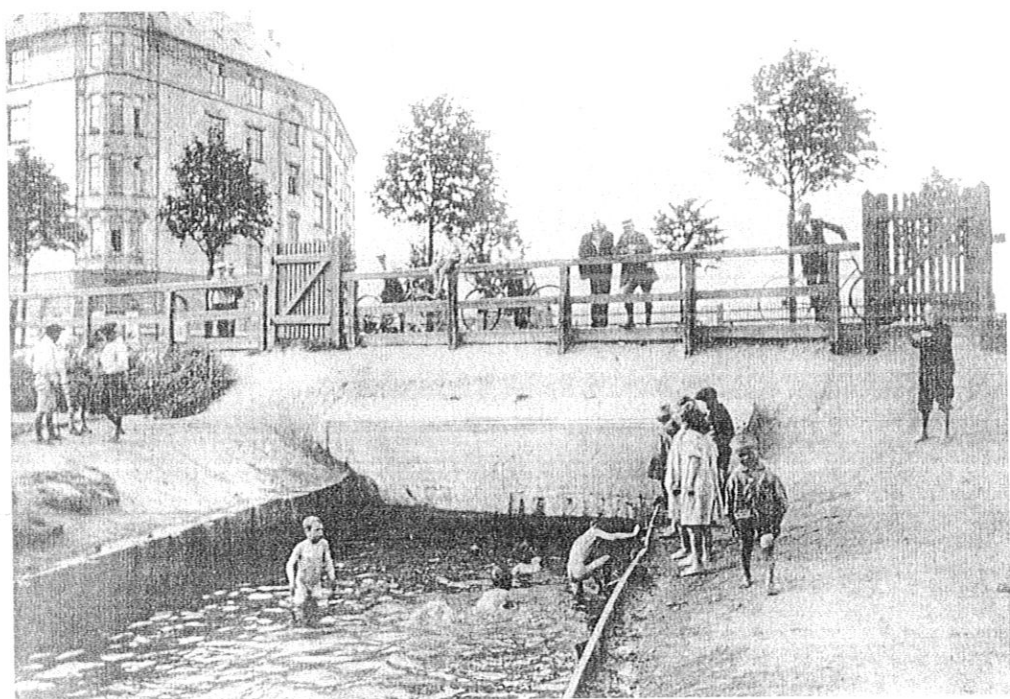
Min fantasi fik også afløb gennem min anden interesse: Ladegårdsåen, som dannede grænsen mellem Københavns og Frederiksberg kommuner. Der skete altid noget. Der var vandet, min anden interesse. Som dreng var jeg fortrolig med Ladegårdsåen fra Åboulevarden, Ågade, Bispeengen, hvor en anden å nord fra løb sammen med Ladegårdsåen i en vinkel på 90 grader...

Åen var den herligste tumbleplads for drenge året rundt. Om foråret var der et rigt dyreliv fra insekter, frøer og haletudser, gedder og hundestejler til ænder, som byggede reder og senere fik ællinger.

Om sommeren badede vi ofte i åen uden en trevl på kroppen. Det var naturligvis strengt forbudt, man måtte ikke krænke den offentlige blufærdighed...

Medens vi badede, lagde vi vores tøj på åbrinken. Så skete det en dreng råbte: »Lyneren«, og så var det med at få fat på tøjet og vade over på den anden side af åen. Betjentenes myndighed ophørte ved åen, så kom der en frederiksbergbetjent, vadede vi over på københavnersiden og vice versa.

Når sommeren var omme, var åløbet og de grønne enge den herligste tumbleplads, hvor vi drenge legede cowboys, indianere, politi og tyve o.m.a. Piger var aldrig med i vores aktiviteter (Frerslev, 57–58).

Børn bader i Ladegårdsåen, ca. 1910. Københavns Bymuseum.

Nøgne badende børn kunne så let som ingenting fanges ind som motiv i byen. Og de blev indfanget af de tidlige fotografer.

Men som nævnt ikke af malerne. De malede gerne legende børn, bare de havde tøj på som Peter Hansens syngende piger på Enghave Plads fra 1906–08.

Det skyldtes hensynet til moralen, ikke en afstandstagen fra badning som sådan. Tværtimod, for netop i disse år slog sundhed og renlighed igennem inden for børneopdragelsen. De københavnske skoler fik skolebade, skolegårdene fik drikkefontæner, skolesvømning kom på skemaet, og om sommeren drog man afsted på feriekoloni med eleverne. Og tidens eksperter udi børneopdragelse kunne ikke blive trætte af at fortælle forældrene, hvor vigtigt det var, at børn legede ude vinter som sommer. Men de nøgne badende børn hørte ikke længere byen til. Det var usundt og umoralsk, og derfor satte malerne dem stævne i vandkanten. Leg i åerne, kanalerne og havnen eller i rendstenenes grus var dårlig leg. Den gode leg i byen udspillede sig på legepladserne.

Børn bader i Ladegårdsåen, ca. 1910. Københavns Bymuseum.

Legepladsplanlægning

Den voksende interesse for børns leg medførte, at det ikke længere var ligegyldigt, hvad børn legede, hvor de legede eller med hvem. I 1870'erne tog Københavns Borgerrepræsentation for første gang fat på en forhandling om børns legemuligheder. Københavns første byplanlægger arkitekten Ferdinand Meldahl havde nemlig foreslået, at man tog konsekvensen af, at børnene legede på et areal, der stødte op til Assistens Kirkegård – og inde på kirkegården sågar –, og gjorde det til en permanent legeplads. Efter hans opfattelse kunne legepladsen – ligesom piazzerne i Italien – ud over at give børn bedre legebetingelser være med til at holde fædrene fra værtshusene. Andre fremhævede byens betjente og deres nidkære jagt på byens børn, som konstant overtrådte politivedtægts bestemmelser om forbud mod badning i offentlige vandløb og leg på kørebanen. Modstanderne var bekymrede; de frygtede, at legepladser, hvor børn kunne tumle sig i skidt og snavs, ville føre til, at uorden og umoral bredte sig. Efter deres mening skulle børn promenererene og pæne i tøjet med deres forældre i byens parker. Til dem havde Meldahl følgende svar: »...Børnene skulle have Lov til at tumle sig, og det bedste Politi for dem vilde være deres Forældre. For pyntede Børn behøver man ganske vist ikke

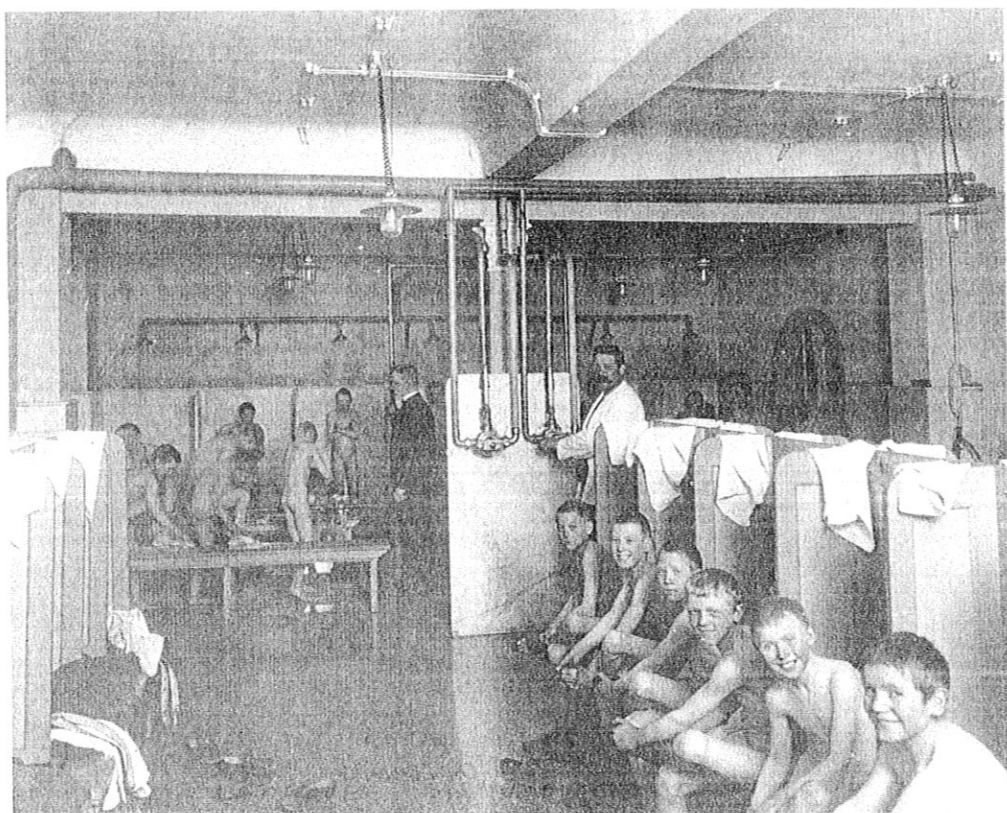

Drenge sejler med tommerflåder i Ladegårdsåen ved Borups Allé. Københavns Bymuseum.

skaffe Plads... ja, det gik med Børn som med Dyr, at naar de skulde udvikle sig, kan man ikke bestandig gaa og vaske paa dem« (citeret fra de Coninck-Smith 1990, 158. Jvf. Krøyer og Rasmussen 1990).

Ved århundredeskiftet havde København omkring ti legepladser, og ideen havde spredt sig til andre større byer. Der var tale om rektangulære asfalterede arealer med bænke langs kanten, en enkelt vandpost og nogle legeredskaber; sandkasser, balancebomme, kolbøttestativer, gynger, hængevipper og rundløb. Bortset fra sandkassen – der har sin egen historie, som vi vender tilbage til om lidt – var disse redskaber beregnet til motorisk træning. Beplantningen var forholdsvis sparsom af angst for, at noget utugtigt skulle gå for sig bag buskene. De offentlige legepladser adskilte sig ikke synderligt fra skolegårdene. Det var hensynet til fysisk hærkning, orden og disciplin, som kom i forreste række, og for helt at sikre sig, at alting gik ordentligt for sig, ansatte man flere steder legeonkler og legetanter til at lege med børnene.

Landet fremstod i årene op imod århundredeskiftet som barndommens paradis, og med introduktionen af sandkassen i 1907 begyndte en lang række af bestræbelser på at bringe naturen ind til byens børn. Udflugter og kolonier kunne være meget godt – men de mange børn skulle dagligt have del i naturens

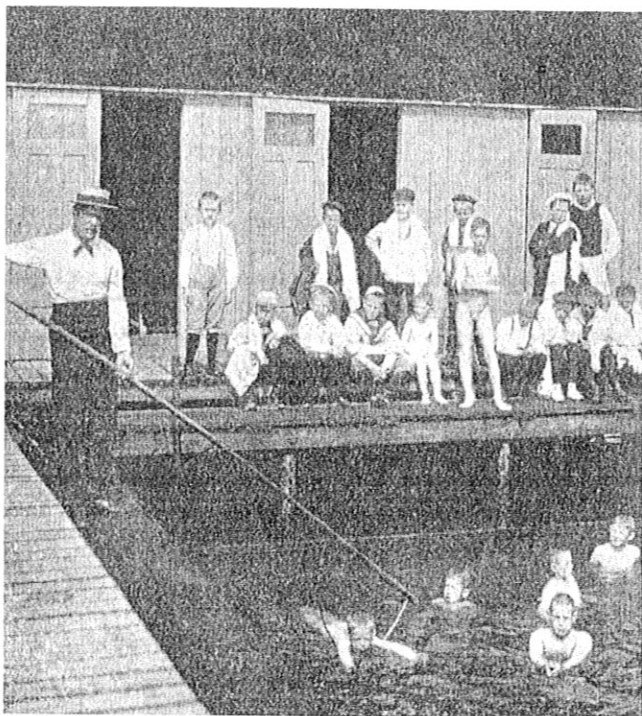
Drenge i skolebad. Københavns Sløjdskoles arkiv.

pædagogiske og helsebringende værdier. Det var skolelærer Hans Dragehjem, som hentede sandkassen til Danmark fra Berlin og London. Først som en stor grusbunke, og fra 1908 som en egentlig sandkasse med fast bund, placeret på den nye legeplads på Christianshavns vold – et tidligere meget yndet legested for byens børn, som også Peter Hansen havde fanget omkring 1896.

Med sandkassen kom børns traditionelle leg i rendestenens snavs og mudder ind i renlige og pædagogiske rammer. Her var plads til leg alene og til leg sammen med andre, en ministrand, hvor barnet kunne for afløb for »sin Urdrift efter at gaa paa og hænge i«, så »Jægerblodet« igen kunne rulle i barnets årer, som Dragehjem skrev engang i 1913. Ligeså vigtigt var det, at børn kunne lege i fred for de voksnes formanende blikke. Et andet gode var, at sandet ikke kunne gå i stykker (de Coninck-Smith 1993, 26).

Sandkassen var et stykke finmotorisk legetøj, et nyt rum for sansetræningen, for de børn – der i modsætning til børnene på Willumsens maleri – sjældent så skyggen af en strand. Interessen for motorikken var forholdsvis ny omkring

Drenge til skolesvømmning, ca. 1906. Sadolin, 40.

århundredeskiftet og var blevet kraftigt stimuleret af, at videnskaben i 1860'erne havde konstateret, at talecentret og det motoriske center var lokaliseret i samme område af venstre hjernehalvdel. Det fik pædagoger først inden for åndssvageforsorgen og siden specialundervisningen til at udvikle en række forskellige motoriske øvelser, der skulle stimulere taleevnen (de Coninck-Smith 1995a, 148).

Sandkassen fik i årene efter 1. Verdenskrig følgeskab af soppesøen, med søen i Fælledparken som den mest kendte.

I 1920'erne opstod der i byplanlæggerkredse en bevægelse for at gøre byen grønnere og mere haveagtig. Legepladserne bevægede sig nu i retning af den offentlige have, nemlig byparken. Fælledparken var et eksempel herpå, men tendensen kunne man også se både i det sociale boligbyggeri og i institutionsbyggeriet. Inspireret af Hans Dragehjems tidlige reformpædagogiske tanker anlagde havearkitekten C.Th. Sørensen her en række parklignende legepladser. Ligesom århundredeskiftets legepladsplanlæggere begræd C.Th. Sørensen, at landet var kommet for langt fra byen, for der var ingen tvivl om, at den bedste leg legedes ude i naturen. For at råde bod herpå måtte naturen ind til byen i form af sandkasser, soppesøer, vidtstrakte plæner og tæt buskads. Bornene skulle helst også have dyr. Men der sagde viceværterne stop – og iøvrigt mødte Sørensens ideer modstand blandt forældrene. De var bange for, at børnene smittede hinanden i

Peter Hansen: *Legende Born paa Enghave Plads, 1907-08*. Statens Museum for Kunst.

sandkassen og soppesoen, og mødrene var ikke begejstrede for udsigten til ekstra vasketøj. Hans soppebassiner blev plantet til, så snart han vendte ryggen til. Alligevel fastholdt han, at »Soppedamme bør gennemføres paa trods af enkelte barnløse Kværlanteres Protester, der er ingen som helst Mening i at forholde Børnene den store Glæde, de har af Leg med Vand« (citeret fra de Coninck-Smith 1994, 97). Sørensen mente, at problemerne ville kunne klares med ansættelsen af en opsynsmand. Andre foreslog, at børnene fik særlige legedragter, der med inspiration fra luftens helte fik kælenavnet flyverdrager. De kunne eksempelvis sys op i brunt lærred, så skidt og snavs ikke synede så meget (Hjem og Børn, 109).

En anden afgørende faktor, der også hørte perioden til, var, at udviklingspsykologien og beskrivelsen af menneskets udvikling som et forløb fra det primitive mod det stadig højere i løbet af 1930'erne blev almenviden i pædagogiske kredse. De kulturradikale pædagoger og planlæggere tillagde, som Sørensen, primitiviten en positiv betydning i form af uforfalskethed, oprindelighed, spontaneitet og kreativitet. Hvilket alt sammen var noget børn besad pr. natur, men som skolen og den traditionelle pædagogik havde kvalt (Thing, 3 og 6). I deres øjne havde børn en medfødt forkærlighed for at klatre, for at »svinge sig fra gren til gren og ta' bananer«, skyde med bue og pil og bygge huler. 1920'ernes park og haveliggende

Legepladsen på Christianshavns Vold, ca. 1908. Dragehjelm, 1909.

legeplads blev nu blandet op med det primitive landskab, hvad enten det var junglen eller stenalderlandsbyen, der blev forbilledet. Disse to nye syn på barnets urbane landskab forenede sig i skrammellegepladsen. Idéen var C. Th. Sørensens, for han ville give børnene i byen det tabte borneland tilbage. Pædagogerne mente, at skrammellegepladsen igen gav børn i byen mulighed for at lege Tarzan, huleboere og buskmænd, som lederen af Danmarks første skrammellegeplads – åbnet i Emdrup i august 1943 – Jonas Bertelsen skrev i en artikel i 1946 (Bertelsen, 34).

Efterkrigstidsgenerationen af byplanlæggere og pædagoger tog skrammellegepladsen til deres hjerter. Den var forankret i en optimistisk tillid til barnet, dets legende og skabende natur. Men skrammellegepladsen var andet og mere end adgang til brædder, jord, som og værktøj. Den hvilede også på en forestilling om, at børn bedre end voksne var i stand til at løse konflikter. Men det krævede, at de så vidt muligt blev overladt til sig selv. Denne optimistiske tillid til barnets natur havde en voksenverden i ruiner efter de autoritære herskeres hærgen god brug for.

Det var imidlertid hovedsagelig de store boligselskaber, der havde økonomi, jordtilliggende og børn nok til at oprette skrammel- eller byggelegepladser, som

Soppesoen i Fælledparken, 1925. Københavns Bymuseum.

de senere hen kom til at hedde (Siegumfeldt 1986, 27). Udover de økonomiske problemer blev idéens udbredelse vanskeliggjort af det fugtige danske klima, forældrenes skepsis, og det problem, at de kun var beregnet på skolesøgende børn. De små urbane landskaber, hvordan skulle de se ud?

Daginstitutionens legelandskab

I gamle dage var skraldebøtter, retirader, trappeopgange, dørtrin og fortove legeområder for byens yngste beboere. Hvis de altså ikke legede på gaden. Det var overladt til gårdens større børn at holde øje med de små. De små søskende var de stores ansvar i en sådan grad, at man i de tidligste københavnske skoler fra 1800-tallets begyndelse måtte indrette såkaldte småbørnsstuer, hvor de store børn kunne »deponere« deres mindreårige vedhæng, mens de selv gik i skole (Siegumfeldt 1940, 2–3). Ved århundredeskiftet var sandkassen som nævnt blevet fast inventar på byens legepladser, og i løbet af 1930'erne fandt den vej til småbørnslegepladserne i det sociale boligbyggeri. Hvor 1930'ernes socialt engagerede planlæggere forestillede sig, at små børn skulle lege på nærlegepladser neden for mødrenes køkkenvinduer, så blev deres leg i efterkrigstidens række- og parcelhus-

Skrammellegepladsen i Emdrup, midten af 1940'erne. Foto Willy F. Hansen efter Andersson, 19.

bebyggelser henvist til haven. Og sandkassen flyttede med. Institutionaliseringsen af barndommen op igennem 1960'erne og 1970'erne har imidlertid betydet, at såvel leg på legeplads som haveleg er blevet fritidsforhold. Hverdagslegen udspiller sig på daginstitutionens legeplads.

I årene omkring 2. Verdenskrig kom daginstitutionens byggeriet i samfundsplanlægningens søgelys (de Coninck-Smith 1995b). Stigende kvindelig erhvervsfrekvens og frygten for et fortsat faldende befolkningstal fik politikerne til at gå ind for flere daginstitutioner i håbet om, at kvinder fremover ikke valgte arbejdet frem for børnene. De nye institutioner blev bygget med forbillede i tidens centralskole-

Legeredskabet »Vandstjernen«, 1995. KOMPAN.

byggeri. Det blev centralinstitutioner på tre etager med børnehave og fritidshjem i stuen, vuggestue med balkon på første sal og boliger til medarbejderne på kvisten. I slutningen af 1940'erne blev dette monumentale byggeri gradvis afløst af et mere jordnært byggeri i stil med forstædernes parcelhuse. I *Byggebogen* udsendt til praktiserende arkitekter i 1950'erne gav arkitekt Ole Bang gode råd om, hvordan institutionslegepladsen skulle se ud. Uanset at haven efter hans opfattelse var den ideelle legeplads for mindre børn, så vejede andre hensyn som slid og børns ødelæggelsestrang tungere, når der skulle indrettes institutionslegepladser. Asfalterede stier og legeredskaber i pagt med barnets oprindelige natur som sandkassen, soppebassinet og klatrestativet kunne i modsætning til naturen stå distancen. Træer og buske var derimod ikke til leg, men kunne passende fungere som skygge- og lægiver (Kjærgaard, 420 se også *Konkurrence*, 85–89). De blev en kulisse omkring legen.

Dette legepladskoncept har på overfladen holdt sig usvækket uanset kritikken, som til tider har været hård. I årene omkring ungdomsoprøret blev legepladsen forum for leg med nye menneskelige og urbane værdier. Naturlighed og kreativitet blev modstillet legepladsernes trøstesløshed og legeredskabernes stereotypi. Skrammellegepladsen fik en renæssance, da forældre i københavnske forstæder i foråret 1968 tog sagen i egen hånd og væltede brædder og bildæk ud i skolegårdene. I 1970'erne fortsatte kritikken, nu primært rettet imod legeredskabernes manglende sikkerhed, hvilket hang sammen med, at børnepasning i stigende grad var blevet

en opgave for professionelle omsorgsgivere, som umuligt altid kunne have et øje på hver finger. I 1980'erne og 1990'erne er den grønne bølge skyllet hen over legepladserne i takt med den stigende bekymring for miljøet blandt voksne. Kampen om miljøet er blevet synonym med kampen for et bedre samfund, og børn kan ikke tidligt nok få viden om naturen. Derfor skal legepladsen ikke kun rumme udfordringer hele året rundt, men også være et sted for eksperimenter med sig selv og naturen, som der stod i dommerbemærkningerne til den sidst afholdte arkitektkonkurrence om fremtidens legeplads i forbindelse med Bygge og Bo udstillingen i Odense i 1988 (Journalsag 3.12 Legeredskaber mm. og Journalsag 3.9.1, Mag. 3. afd., Institutioner. Odense Kommune, Planlægningsafdelingen). Skrammellegepladser, fra dengang der under krigen var mangel på byggematerialer, blev til byggelegepladser i 1960'erne og 1970'erne for at blive til 1980'ernes og 1990'ernes dyre- og naturlegepladser. Til legeredskaber vælges naturmaterialer og naturmaling, og ved redskabernes placering rykkes der ved grænserne mellem natur og kultur. Den klassiske soppesø er i det danske firma KOMPANs seneste udgave eksempelvis placeret midt på stranden under sydens palmer med havet som nærmeste nabo.

Et andet tema viste sig i løbet af 1980'erne og har hængt ved siden hen. Det har med værdier at gøre, mere præcist med legeværdi. Voksnes reaktion på en verden præget af forurening, krig og usikkerhed har i stigende grad været at vende blikket mod det nære samfund, de menneskelige værdier og det enkelte menneskes evner til selv at skabe sig et godt liv her og nu. I 1990'erne har legen fået en anden betydning i den pædagogiske tænkning end i efterkrigstidens udviklingspsykologi. Legen har en værdi i sig selv, det er børnenes livsform, som ikke nødvendigvis peger frem imod at blive voksen. I legen er barnet subjekt for sit eget liv, her skabes meninger med livet. Det handler ikke længere så meget om udvikling på lang sigt, men om at være sig selv, og derfor er det ikke så vigtigt, hvad børn leger, blot de leger (Borggaard, 138). I de ideelle forestillinger om børns leg i byen i 1990'erne foregår denne ikke på legeredskaberne men mellem dem. Natur og redskaber har næsten byttet roller, redskaberne er ikke bare blevet til en kulisser, de er måske helt på vej ud.

Konklusion

Vender vi nu blikket mod århundredeskiftets badende børn i lyset af det 20. århundredes debat om barnets urbane landskaber, ses det tydeligt, hvordan ideelle voksne forestillinger om den gode barndom er blevet fulgt af en række bestræbelser på at tilrettelægge en naturlig ramme om børns leg. Naturlig i flere betydninger, fordi der heri er indgået overvejelser om børns natur og overvejelser over, hvilke dele af naturen der bedst fremmede børns fysiske og psykiske udvikling. Fra det

stiliserede til det vilde, fra vand og sand til dyr, buske og træer og fra landets natur til byens natur.

Historien lærer os, at nok har voksne begrædt det for evigt tabte barneland, men voksne har også gjort deres til dets forsvinden. Ikke kun fordi byen er blevet tættere, trafikken voldsommere osv. – men også ved egentlige forbud, fordi børns leg og egen kultur virkede anstødelig på moralen og anfægtede forestillingerne om den gode barndom. De mange drukneulykker, trafikdrab og legepladsulykker harmonerede heller ikke i længden med voksnes følelsesmæssige engagement i barndommen.

Midt i beklagelserne er det imidlertid vigtigt at huske, at ligesom der er forsvundet rum, er der kommet nye til. Op igennem det 20. århundrede – og især i løbet af de sidste 25 år – er børns natur og behov blevet synlige i en grad som aldrig før. Både fordi voksne ved mere om børn end tidligere, men også fordi voksne tager børn mere alvorligt. Børn har fået egne rettigheder i skolen, på arbejdsmarkedet, i samfundet og i familien. De er ikke – længere – til at overse hverken i det mentale eller i det fysiske landskab.

Jeg vil gerne takke lektor Jørn Guldberg, Center for Kulturstudier, Odense Universitet, museumsinspektør Susanne Thestrup, Faaborg Museum, og kunsthistorikeren Hans Helge Madsen, København, for inspiration og hjælp undervejs.

Litteratur

- Andersson, Sven-Ingvar og Steen Høyer: *C. Th. Sørensen – en havekunstner*. København: Arkitektens Forlag, 1993.
- Bertelsen, Jonas: »Løb ned og leg.« I: *Bygmesteren* (1946): 31–34.
- Borggaard, Winnie: »Børns leg.« I: *Psykologibogen. Om børn, unge og voksne*. Red. Mogens Brørup m.fl., København: Gyldendal, 1993. 137–142.
- Byggebogen*. Poul Kjærgaard red. København: Nyt Nordisk Forlag 1949.
- Corbin, Alain: *Le territoire du vide. L'Occident et le désir du rivage 1750–1840*. Paris: Flammarion, Coll. Champs, 1988.
- de Coninck-Smith, Ning: »Byggeri for børn. Daginstitutioner i Danmark før, under og efter 2. Verdenskrig.« Under udgivelse i: *Arkitektura, Årbog for dansk arkitekturhistorie* (1995b).
- de Coninck-Smith, Ning: »Legepladser og byudvikling i København 1830–1930 ca.« I: Ning de Coninck-Smith og Ellen Nørgaard red.: *»At lære og være – i hvilke rammer?«* Vejle: Kroghs Forlag 1990. 149–172.
- de Coninck-Smith, Ning: »Legeteorier, leg og legepladser 1850–1950.« I: *BUKS 30* (december 1993): 19–32.
- de Coninck-Smith, Ning: »Naturlig leg i naturlige omgivelser. Legepladsplanlægning i Københavns omegn ca. 1925–1950« I: Søren Baggesen m.fl. red.: *Naturen som argument*. Odense: Odense Universitetsforlag 1994. 89–104.
- de Coninck-Smith, Ning: »The Nature of Urban Childhood and Education – A Danish Debate

- from the 1920s.« I: Mette Bryld m.fl. red.: *Bodyscapes. Body and Discourse*. Odense: Odense Universitetsforlag 1995a. 141–166.
- Dragehjem, Hans: *Barnets Leg i Sandet*. København, 1909.
- Eilertsen, Mogens: *Barnet i kunsten. Træk af barnebilledets kunsthistorie*. Viborg: Amanda 1991.
- Erslev, Anna: *Illustreret Legebog*. 1–2. København: E. Langhoff, 1897–98.
- Frerslev, Gregers: *Drengesind og lærerluner. Skoleliv i København i 20'erne*. Erindringsserien »Folk Fortæller« 24. København: Foreningen Danmarks Folkeminder, 1990. 57–58.
- Hjem og Born*. Statsradiofoniens Grundbøger. København: Schultz Forlag, 1947.
- »Konkurrence om børnegården «Carlshøj»s legearealer.« I: *Landskap, Nordisk tidsskrift for planlægning af have og landskab* 51 (1970): 85–89.
- Krøyer, Bent: *Historien om Københavns offentlige legepladser*. København: Stadsingeniørens direktorat, 1989.
- Madsen, Hans Helge: *Jens Birkholms to byer*. København: Borgen, 1976.
- P.S.Krøyer. *Tradition. Modernitet*. Jens Erik Sørensen og Erik Nørager Pedersen red. Århus: Aarhus Kunstmuseum, 1992.
- Peter Hansen 1868–1928. *Udstillingskatalog*. Fåborg: Faaborg Museum, 1993.
- Rasmussen, Birthe Ludovica: »På legepladsen.« I: *Siden Saxo* 7.2 (1990): 42–48.
- Rasmussen, Vera: *Fritz Syberg 1862–1939*. Fåborg: Faaborg Museum, 1992.
- Sadolin, Frode red.: *Sommerbogen. Vink og Vejledning til Friluftsliv, Luft- og Solbad, Sommeridræt og helsetjenlig Levemaade*. København: Dansk Sundhedstidendes Forlag, 1906.
- Schwartz, Sanford: *Christen Købke*. New York: Timken Publishers, 1992.
- Siegmundfeldt, Max: »Det er progressive boligselskaber der har udviklet legepladserne! (interview).« I: *Boligen* 8 (1986): 26–27.
- Siegmundfeldt, Max: »Den forebyggende Børneforsorg.« I: *Arkitektens Maanedshæfte* 1 (1940): 2–20.
- Thing, Morten: *Negre, børn og orgasme. Arbejdspapir* 47. Odense: Humanistisk Forskningscenter, 1994.
- Uttenreitter, Poul: *Fritz Syberg*. København: Kunstforeningen, 1935.
- Willumsens *Badende Born fra skitse til færdigt billede*. Frederikssund: Willumsens Museum, 1990.
- Wivel, Henrik: *Symbolisme og impressionisme. Ny dansk kunsthistorie* 5. København: Fogtdal, 1994.
- Zahle, Grete: *Peter Hansen – hans liv og arbejde*. Fåborg: Faaborg Museum, 1991.

Desuden er der anvendt artikler i aviser og fagbladet fundet ved en gennemgang af Dansk Artikelindeks 1967–1994 samt arkivalier i Rigsarkivet og hos Odense Kommune, Planlægningsafdelingen.